

MEER DAN MOOIE KAARTEN!

Bij verkiezingen publiceren media stevast kaarten van de resultaten. Maar de electorale geografie is meer dan alleen maar kaarten. Hoewel ze geen grote subdiscipline binnen de academische geografie is, vormt de electorale geografie al ruim een eeuw een belangrijke niche. Ze droeg bij aan de herleving van de politieke geografie in de jaren zeventig. Meer recent onderzoek naar verkiezingen is geïnspireerd door andere stromingen in de geografie. Een rondgang.

In de lange geschiedenis van electorale geografie speelt de Franse socioloog André Siegfried een hoofdrol. In 1913 schreef Siegfried een invloedrijke monografie over de ruimtelijke distributie van stemgedrag in het westen van Frankrijk: *Le Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*. Het werk beschrijft de variatie in de aanhang van verschillende politieke partijen, in een tijd waarin alleen mannen kiesrecht hadden en moderne politieke partijen zich ontwikkelden. Siegfried verklaarde kiesgedrag aan de hand van de geologische kenmerken van deze gebieden: de geologie (graniet versus kalk) en de samenhangende waterhuishouding bepaalden volgens hem de sociale relaties en nederzettingpatronen (verspreid en geïsoleerd tegenover geconcentreerd in dorpen waar potentiële kiezers makkelijker gemobiliseerd konden worden). Deze relaties en patronen verklaarden op hun beurt het wisselende draagvlak van conservatieve dan wel progressieve partijen. Andere voorlopers van de verkiezingsgeografie waren Libby en Turner in de Verenigde Staten en Hansen in Noorwegen.

De geografische distributie van stemmen was en is belangrijk voor iedereen die probeert te begrijpen wie de kiezers van een bepaalde kandidaat of partij zijn. Lange tijd was het in kaart brengen van stemmen dé manier om daar informatie over te vinden: in de stad of op het platteland? In specifieke dorpen of in specifieke buurten? In de hoofdstad of in perifere regio's? In regio's waar een specifiek economisch sector of een etnische of religieuze groep domineert? Data op het niveau van gemeenten, of zelfs kiesbureaus, zijn fijnmazig en kunnen daarin inzicht geven.

Na de Eerste Wereldoorlog maakten andere methoden opgang: de enquêtes. Enquêtes richten zich niet op de stemmen, maar ondervragen (potentiële) kiezers na het stemmen (de zogenaamde *exit polls*) of juist daarvoor. Deze peilingen hebben drie grote zwaktes. Ten eerste wordt erop vertrouwd dat de respondenten eerlijk over hun kiesgedrag rapporteren. Dat is niet vanzelfsprekend. Respondenten geven namelijk mogelijks een sociaal wenselijk antwoord. Niet-stemmers rapporteren misschien toch liever dat ze wel stemmen, omdat dit door velen als een voorrecht en een burgerplicht wordt gezien. Anderen verzwijgen

misschien dat ze op een partij stemmen die in het publieke debat als extreem wordt geportretteerd. Ten tweede is er sprake van non-respons (respondenten die geen antwoord willen geven, maar wel stemmen). Er is geen reden om aan te nemen dat degenen die niet willen meewerken gemiddeld hetzelfde kiesgedrag vertonen dan degenen die wel meewerken. Ten derde is de kwaliteit van de steekproef van belang om te bepalen of de bevindingen kunnen worden gegeneraliseerd.

Politologen ontwikkelden enquêtes in de eerste plaats om meer inzicht te krijgen in de individuele factoren achter het kiesgedrag: stemmen kiezers met bepaalde kenmerken (leeftijd, gender, onderwijsniveau, inkomen, godsdienst, enzovoort) voor specifieke partijen? Enquêtes werden echter snel onderdeel van het politieke proces. Voor de partijen zijn peilingen onmisbaar geworden om te monitoren hoe hun campagne aanslaat. Door de media worden ze gebruikt om de dynamiek van de verkiezingscampagne zichtbaar te maken. Bovendien laten sommige kiezers hun stemgedrag van de peilingen afhangen: ze volgen de tijdgeest en stemmen voor de winnende partij. Of ze willen strategisch stemmen, bijvoorbeeld met een stem voor een partij die net iets minder aansluit bij hun overtuigingen maar meer kans maakt op regeringsdeelname.

Politologen en geografen lezen immers de electorale kaarten op een andere manier

Buurteffecten

Eigenlijk staan de premissen van de enquêtes (een steekproef die dan gegeneraliseerd wordt) haaks op de electorale geografie, een vakgebied dat aandacht heeft voor de specifieke lokale omstandigheden waarin burgers gaan stemmen. Politologen en geografen lezen immers de electorale kaarten op een andere manier. Voor politologen is de ongelijke spreiding van de stemmen op partij A de uitkomst van de ongelijke spreiding van kiezers met bepaalde individuele kenmerken. Theoretisch kan men de bestaande electorale kaart dus verklaren door compositionele effecten: de specifieke compositie van de lokale populatie verschilt, maar het individuele kiesgedrag wordt overal op dezelfde manieren door dezelfde sociologische factoren verklaard.

Kaart met verkiezingsuitslagen en een cartogram van verkiezingsuitslagen in de Verenigde Staten, waarbij in de donkergekleurde staten de Democraten een meerderheid hebben en in de lichtgekleurde staten de Republikeinen.

Bron: Mark Newman.

Daarentegen verwachten geografen dat er ook contexteffecten (of buurteffecten) zijn: de leefomgeving heeft een eigen invloed op het kiesgedrag van bewoners. De gedachte is dat twee personen met dezelfde persoonlijke kenmerken op verschillende plekken verschillende afwegingen maken. Ze worden beïnvloed door de plek waar zij leven en zijn zich bewust van de specifieke uitwerkingen van de doelen van partijprogramma's voor deze plek (naast de uitwerking voor hen persoonlijk) en ze worden ook beïnvloed door sociale interactie in hun omgeving (de interactie met familieleden en kennissen, voor- en tegenstanders van verschillende partijen, door de lokale campagne van de kandidaten, door de zichtbaarheid van de partijen in hun omgeving, de discussies in de lokale openbare ruimte en de regionale en de lokale pers). Het is geen toeval dat de necrologie van de onlangs overleden Ron Johnston (1941-2020) – zonder twijfel een van de invloedrijkste (politieke) geografen van zijn generatie – in *The Times* dit aspect naar voren schoof. De titel luidde: "*Influential academic who specialised in electoral geography and debunked the myth that people vote according to their class*". Context doet er toe!

Ruimtelijke statistieken

Na veertig jaar kan men vaststellen dat steeds meer gegevens en steeds meer rekenkracht het mogelijk maakten om complexere ruimtelijke correlaties te onderzoeken tussen fysieke en sociaalruimtelijke kenmerken van omgevingen en kiesgedrag van de bewoners. De invloeden van compositionele factoren (klasse, godsdienst, gender, ras, taal en opleidingen) werden verrekend. Contextuele effecten leken een restverklaring. Maar geografen probeerden contextuele effecten ook te meten en statistisch aan te tonen (niet alleen bij verkiezingen, dit geldt ook voor werkloosheid, gezondheid enzovoort). Zo was ook Ron Johnston's werk zeer gericht op het zichtbaar maken van buurteffecten en later op de wederzijdse beïnvloeding van politieke processen op verschillende schaalniveaus (met name nationaal en lokaal).

John Agnew ontwikkelde in *Place and politics* (1987) een andere manier om het belang van lokaliteit tastbaar te maken. Zijn aanpak was erop gericht om de rol van plaats zelf zichtbaar te maken: de padafhankelijke ontwikkelingen van de politiek in een specifieke plaats en de politieke mobilisatie in specifieke lokaliteiten. Locatie mag eigenlijk niet enkel als dummy variabele gebruikt worden in een lineaire analyse te midden van andere factoren.

In een land als Nederland is de nationaliseringsthese stevig gevestigd. Dit komt omdat de campagnes nationaal worden gevoerd, door nationale politieke partijen, voor nationale kandidatenlijsten en door nationale lijsttrekkers, in nationale (conventionele en sociale) media. Het is wellicht geen toeval dat juist in Nederland elektronische kieshulpmiddelen (kieskompassen

en -wijzers) zo'n hoge vlucht hebben genomen. Voor de makers is het een manier om de publieke opinie te peilen. Deze applicaties bestaan uit algemene vragen over nationale kwesties, waarbij de eigen voorkeuren vergeleken worden met de standpunten van de verschillende politieke partijen. Echter, steeds meer twijfelende kiezers gebruiken de kaart als oriëntatie en lezen hun positie als het advies om te stemmen op de partij die het dichtst bij hen staat. Overigens worden zelden tot nooit lokale kenmerken of kwesties opgenomen in deze nationale kieswijzers. Ze werken dus de nationalisering van het kiesgedrag in de hand.

Van stemmen naar zetels

Geografische analyses hebben zich ook toegespitst op kiesstelsels: de technische kanten van de organisatie van de verkiezingen. De mechanismes die stemmen naar zetels vertalen hebben een eigen invloed op de uiteindelijke resultaten: de samenstelling van de volksvertegenwoordiging, en door anticipatie ook op het partijstelsel en op de campagnes.

In de regel zijn politieke gemeenschappen erg gehecht aan het kiesstelsel dat zij ooit hebben gekozen. Zij waarderen de voordelen meer dan dat zij de nadelen betreuren. Zo zijn Nederlandse politici en kiezers gehecht aan de proportionaliteit tussen stemmen en zetels in het proportioneel systeem op nationaal niveau (zonder kiesdrempel) en nemen zij de fragmentatie van het partijstelsel (het is namelijk erg makkelijk voor een nieuwe partij om in de Tweede Kamer gekozen te worden) voor lief. Vele Britse en Amerikaanse politici en kiezers zijn daarentegen gehecht aan de scherpe deling tussen winnaar en verliezer van het meerderheidsstelsel en nemen voor lief dat soms de gekozen president (of de winnende partij die de premier levert), niet de kandidaat (of partij) is die de meeste stemmen had behaald. De winnaar kan namelijk met minder stemmen, afhankelijk van de specifieke verdeling van de stemmen

over de kiesdistricten, toch net meer kiesmannen of meer zetels hebben gewonnen.

Geografen hebben zich over de effecten van de kiesstelsels gebogen, bijvoorbeeld met simulaties van de vertaling van stemmen in zetels volgens verschillende verdeelmechanismes. Soms is er wel sprake van electorale hervormingen en voeren politici hervormingen voor om rechtvaardige resultaten te krijgen, dan wel om strategische redenen. Zo introduceerde de Franse president Mitterrand midden jaren tachtig een proportioneel systeem op het niveau van de departementen. Officieel om meer rechtvaardige uitkomsten te krijgen. Officieus om het zetelverlies van de socialistische partij te dempen. Het verzwakte inderdaad de conservatieve partijen, maar de winst ging vooral naar het *Front National* dat zijn entree in de Nationale Vergadering deed en liefst 35 zetels bemachtigde. De hervorming van het kiesstelsel werd daarna snel teruggedraaid.

Gerrymandering

Waar de kiesdistricten speciaal voor de verkiezingen ontworpen worden, is de verleiding groot om de grenzen van kiesdistricten te veranderen voor eigen gewin, dat wil zeggen om herverkiezing van de zittende partij veiligstellen. Het verschijnsel staat bekend als *gerrymandering*, genoemd naar het bekendste voorbeeld van het aanpassen van kiesdistricten: Elbridge Gerry, de gouverneur van Massachusetts liet in 1912 voor eigen gewin een kiesdistrict in de vorm van een salamander tekenen (met succes).

Politieke gemeenschappen zijn erg gehecht aan het kiesstelsel dat zij ooit hebben gekozen

Originele cartoon over gerrymandering

Bron: Wikipedia. Cartoon van Elkanah Tisdale, Boston Gazette, 26 maart 1812.

In de Verenigde Staten worden na elke volkstelling de grenzen van de kiesdistricten in iedere deelstaat aangepast om demografische veranderingen te volgen, opdat de vertegenwoordigers ongeveer evenveel mensen vertegenwoordigen. Dit gebeurt door onafhankelijke commissies, dan wel door commissies met vertegenwoordigers van de Democraten en de Republikeinen. De officiële criteria worden door de deelstaten bepaald maar zij behelzen in de regel de vorm van het gebied (aaneengesloten en compact), de omvang van de bevolking en eerbied voor de grenzen van bestaande politieke gemeenschappen. Daarnaast wordt een rechtvaardige vertegenwoordiging beoogd van de verschillende partijen en van de verschillende etnische groepen. Ras en etniciteit zijn uit de volkstelling bekend en in de Verenigde Staten kunnen geregistreerde kiezers ook hun partij affiliatie laten registreren (van belang voor de voorverkiezingen tussen de kandidaten voor de nominatie van de partij).

De nieuwe technologische middelen (GIS-applicaties) hebben deze onderhandelingen drastisch veranderd. Het is tegenwoordig erg makkelijk om interactieve kaarten te maken door verschillende criteria toe te voegen dan wel de drempelwaarden voor deze criteria anders in te stellen. Bovendien kan men de effecten van een verandering van de grenzen ook goed berekenen en zichtbaar maken. Dankzij deze regelmatige herziening van de kiesdistricten blijft in de Verenigde Staten een nichemarkt voor GIS-deskundigen op het gebied van de electorale geografie. Academische geografen schrijven daar echter weinig over.

Meer dan verkiezingen

Verkiezingen zijn echter maar een onderdeel van het politieke proces: de inputfase. Vooral politiek geografen die door politiek-economische theorieën geïnspireerd waren, vonden de focus op input problematisch. Ze wilden eigenlijk ook aandacht voor de andere fasen in het proces en pleitten voor een electorale geografie van de besluitvorming en van de output (besluiten en implementaties).

In landen waar volksvertegenwoordigers allereerst een regio of een kiesdistrict vertegenwoordigen, is er ook in het publieke debat meer aandacht voor besluitvorming, omdat het daar opvalt als de volksvertegenwoordigers uit bepaalde regio's zich op een bepaalde manier opstellen in parlementaire debatten. Vaak profileren ze zich op beleidsterreinen die van belang zijn voor hun kiesdistrict. Soms laten ze zelf lokale belangen vóór de fractiediscipline gaan en stemmen ze anders dan de rest van hun fractie. Minder frequent is de aandacht voor de geografie van beleidsuitkomsten, maar ook hier kunnen sommige vertegenwoordigers hun positie aanwenden om beleid te promoten of tegen te gaan, naar gelang de verwachte uitwerking voor hun kiesdistrict.

Omdat volksvertegenwoordigers eenmaal gekozen hun kiezers naar eigen inzicht vertegenwoordigen en omdat de fractiediscipline in de meeste nationale parlementen belangrijk gevonden wordt, is de geografie van deze vervolgfases minder zichtbaar dan de verkiezingen zelf. In Nederland vertegenwoordigen Tweede Kamerleden geen kiesdistrict en hebben ze, uitzondering daargelaten, geen sterke banden met een bepaalde lokaliteit en haar economische belangen. In landen waar Kamerleden een kiesdistrict vertegenwoordigen zijn die banden tastbaarder. In het Britse Lager Huis wordt een kamerlid niet bij naam genoemd maar als "het eerwaardig lid voor kiesdistrict A" aangesproken. Dissidente stellingnames komen vaker voor als de belangen van het kiesdistrict en de eigen herverkiezing in het geding staan.

Meer aandacht voor een electorale geografie van de besluitvorming

Nieuwe agenda's voor verkiezingscampagnes

Nieuwe ontwikkelingen in de sociale geografie, zoals feministische benaderingen en *actor network theory* hebben een frisse wind laten waaien in electorale geografie. Zo is er meer aandacht gekomen voor de dynamiek van de verkiezingen zelf, met name het voeren van vierkiezingscampagnes.

In de toonaangevende bundel over feministische perspectieven in de politieke geografie samengesteld door Lynn Staeheli, Eleonore Hofman en Linda Peake in 2004, behandelde Anna Secor de toen nog zeer bescheiden feminisering van de verkiezingsgeografie met nieuwe thema's zoals de vertegenwoordiging van vrouwen, het kiesgedrag van vrouwen (lange tijd werd aangenomen dat vrouwen minder vaak en conservatiever stemden dan mannen), het belang van gender gerelateerde thema's, de betekenis van verkiezingen in bredere discussie over politiek en de scheiding tussen de privé en de publieke sfeer.

Een opmerkelijke bijdrage leverde de Duitse geografe Carolin Schurr in haar promotieonderzoek in Ecuador. Ze volgde langdurig lokale politici in drie steden en onderzocht dankzij een visuele etnografie de rol van emotie in hun verkiezingscampagnes. Ze laat zien hoe de vertolking van emoties gemeenschapszin creëert en pleit voor een verkiezingsgeografie die zich verdiept in de belichaming van politieke praktijken. Toch constateerde Claire McGing enkele jaren geleden dat de feminisering van de

verkiezingsgeografie nog steeds dramatisch achterloopt op die van andere subdisciplines van de (politieke) geografie, inclusief de geopolitiek.

Aanverwante vernieuwing komt uit de hoek van de niet-representatieve geografie. In een recent artikel analyseert Sam Page de campagnes van de Labour Partij als assemblages. Het gaat hem niet om de nationale partij met één leider, één verkiezingsprogramma en één strategie, maar om een assemblage waarin de activiteiten van vrijwilligers om leden en kiezers te mobiliseren door van deur tot deur te trekken (*canvassing* in het Engels) een centrale rol spelen. Door participerende observatie en interviews met vrijwilligers laat hij zien hoe de campagne vormgegeven wordt door vrijwilligers en hoe affect van belang is. Daarbij gaat het voornamelijk om de relaties tussen de nationale partij en de lokale afdelingen, en tussen partijfunctionarissen en vrijwilligers bij het vormgeven aan de lokale campagne. Een belangrijke rol in de assemblage speelt de *Contact Creator*: een nieuw digitaal hulpmiddel bedoeld om de vrijwilligers te helpen hun route langs de deuren in hun buurt te plannen. Deze assemblageaanpak draait de zaken om: de lokale campagne is niet een lokale variant van de nationale campagne, maar een unieke assemblage (en al deze lokale campagnes tezamen vormen een assemblage). De verkiezing is niet een evenement, maar produceert ruimtes voor de partij, lokaal en nationaal, die langer blijven bestaan dan het moment van de verkiezingen.

In een ander artikel buigt Page zich als electoraal geograaf 'nieuwe stijl' op de interne verkiezingen voor een nieuwe partijleider binnen Labour na de nederlaag van 2015. Ook hier stelde hij assemblage en affect centraal. Hij gebruikt het concept van 'oorlogsmachine' van Deleuze en Guattari om de assemblage rond de succesvolle kandidaat Jeremy Corbyn te verklaren. Hoewel hij emoties en affecten centraal stelt, valt het op dat Page geen weet lijkt te hebben van Schurrs werk en ander feministische studies, of geen behoefte te hebben aan zich daartoe te verhouden. Hoe het ook zij, alternatieve verkiezingsgeografieën en de meer traditionele kwantitatieve geografie lijken vooralsnog mijlen uit elkaar te staan. Zoals McGing het eerder terecht opmerkte, verontrust de methodologische aanname van de verkiezingsgeografie de feministen, en omgekeerd! Bruggenbouwers zijn zeer welkom, maar intussen kan iedere belangstellende boeiende inzichten uit beide soort analyses leren.

Literatuurselectie

- Agnew, J. (1987). *Place and Politics, The Geographical Mediation of State and Society*. Boston: Allen & Unwin.
- Johnston, R. (2019). Political geographers and geographical political scientists – Crisis, what crisis? *Political Geography*, 70, 148-151.
- McGing, C. (2015). Towards a feminist electoral geography. *Political Geography*, 47, 86-87.
- Page, S. (2019). "A machine masquerading as a movement": The 2015 UK general election labour campaign investigated through assemblage and affect. *Political Geography*, 70, 92-101, doi:<https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2019.02.004>.
- [Online First] <https://doi.org/10.1177%2F2399654419841385>
- Schurr, C. (2013). Towards an emotional electoral geography: The performativity of emotions in electoral campaigning in Ecuador. *Geoforum*, 49, 114-126.
- Secor, A. (2004) Feminizing electoral geography. in Staeheli, L. A., Kofman, E., & Peake, L. J. (Eds.). (2004). *Mapping women, making politics; Feminist perspectives on political geography*. New York: Routledge. 261-272.

Virginie Mamadouh (v.d.mamadouh@uva.nl) is universitair hoofddocente politiek en culturele geografie aan de Universiteit van Amsterdam.